

УДК 1(477)“654”

Ткачук М. Л.

ОРЕСТ НОВИЦЬКИЙ: ШТРИХИ ДО ЖИТТЄПИСУ

Статтю присвячено видатній постаті в історії вітчизняної академічної філософії, професору філософії Київської духовної академії та Університету Св. Володимира Оресту Марковичу Новицькому (1806–1884), 210-та річниця від дня народження якого виповнилася 6 лютого 2016 р. На підставі віднайдених архівних документів та історичних джерел автор реконструює життєвий шлях філософа, вносячи суттєві уточнення щодо дати і місця його народження, походження та родинних зв'язків. Особливу увагу приділено здобуттю Орестом Новицьким богословської та філософської освіти в Острозькому духовному училищі, Волинській духовній семінарії, Київській духовній академії. Висвітлено викладацьку діяльність О. М. Новицького в Полтавській духовній семінарії та Київській духовній академії. Проаналізовано його діяльність як професора філософії Університету Св. Володимира. Окреслено основні віхи біографії О. М. Новицького після звільнення з університетської кафедри та обставини остаточного припинення філософської творчості. У процесі біографічної реконструкції автор аналізує зміст і значення творчого доробку О. М. Новицького в царині філософських наук (особливо історії філософії) й увиразнює його значну роль у становленні духовно-академічної та університетської філософії в Києві XIX – початку XX ст. Значну увагу приділено також студіям О. М. Новицького з історії релігії (зокрема вивченню ним історії та віровчення духоборців) та біблієзнавства (зокрема його внеску в дослідження слов'янської Біблії).

Ключові слова: Орест Новицький, Київська духовна академія, Університет Св. Володимира, Волинська духовна семінарія, Полтавська духовна семінарія, філософія, історія філософії, логіка, психологія, філософська освіта, історія релігії, духоборці, слов'янська Біблія.

У лютому 2016 р. виповнилося 210 років від дня народження Ореста Марковича Новицького (25.01[06.02].1806–05[17].06.1884) – видатного київського філософа та богослова, історика філософії та релігії, з іменем якого пов'язані важливі сторінки в історії вітчизняної духовно-академічної та університетської філософії. У своїх публікаціях двадцятирічної давнини, відкриваючи широкому загалу ім'я Ореста Новицького, автор цих рядків не без підстав відносила його до «білих плям» в історії філософської думки [35; 37; 38]. За роки, що минули, ситуація змінилася докорінно: творчість першого професора філософії Університету Св. Володимира неодноразово поставала предметом фахового дослідження, а сама його постать упевнено увійшла до підручників, посібників і довідкових видань з історії

української філософії. Однак, переставши бути суцільною «білою плямою» в історії філософії, Орест Новицький і досі залишається далеко не до кінця вивченим мислителем, і навіть самий його життєпис, досі спеціально не укладений, має вигляд найзагальнішої біографічної «канви», до якої вже встигли вкратися фактографічні помилки і похибки інтерпретації. Тож пропонується стаття є не лише «ювілейною» даниною пам'яті Новицькому як одному з тих, хто створював підґрунтя професійної філософії на українських теренах, а й спробою внести на підставі спеціального вивчення низки архівних джерел і документів певні уточнення та суголосність у сучасні наукові візії його життя і творчості.

Перше, що потребує уточнення – дата народження київського професора. Варто взяти до

уваги, що усталену в нашій літературі дату 25 січня 1806 р., яку сам О. М. Новицький повідомив у автобіографії [30, с. 489], подано за т. зв. старим стилем (юліанським календарем). Натомість за вимірами т. зв. нового стилю (григоріанського календаря, яким ми послуговуємося нині) дата народження філософа визначається дванадцятьма днями пізніше – тобто 6 лютого. Тож правильним та історично коректним датуванням народження О. М. Новицького має бути: 25.01[06.02].1806.

Вимагає уточнення і місце народження філософа. Певну «плутанину» щодо цього вніс сам О. М. Новицький, повідомляючи в автобіографії про те, що народився «в Волинской губернии, Новоград-Волинского уезда в селе Пилипах, отстоящем от м[естечка] Бердичева на запад в 20 верстах и в двух-трех от м[естечка] Пятки» [30, с. 489]. Ці відомості, відтворені в літературі, в т. ч. довідковій, при спробі віднайти сучасний відповідник с. Пилипи призвели до дещо несподіваного результату: зазначене село належало не до Новоград-Волинського, а до Житомирського повіту Волинської губернії, що, між іншим, відображено не лише на старовинних мапах, а й у документах О. М. Новицького, які збереглися в архіві Київської духовної академії (КДА) [6, арк. 6 зв., 12]. Нині колишнє с. Пилипи П'ятківської волості продовжує своє давнє життя за дещо зміненою (з 1946 р.) назвою Пилипівка в Чуднівському районі Житомирської області. Отже, найбільш точним і адекватним формулюванням, яке вказує на місце народження Ореста Новицького, видається таке: народився в с. Пилипи Житомирського повіту Волинської губернії (нині – с. Пилипівка Чуднівського району Житомирської області).

Цікаві деталі з'ясовуються й у спробі уважнішого вивчення питання про походження Ореста Новицького. Згадуючи в автобіографії батька-священника, уродженця Подільської губернії, який належав до дворянського стану та мав про це відповідний «патент за підписью предводителя дворянства Волинской губернии и депутатов от девяти ее уездов», датований 4 грудня 1802 р. [30, с. 489], Новицький чомусь не називає його ім'я та по батькові, хоча не забуває зазначити їх, коли говорить про свою матір – доньку священника містечка П'ятки (нині – село в Чуднівському районі Житомирської області) Марію Василівну Сциславську. Не згадує православний філософ і того факту, що його батько Марк Гаврилович Новицький був греко-католицьким (уніатським, за тогочасним слововжитком) парохом, рукопокладеним у сан ієрея митрополитом Київським

і Галицьким Ясоном Смогоржевським 8 квітня 1788 р. [43, с. 4]. Обіймаючи відтоді посаду священника Свято-Покровського храму в с. Пилипи, у 1795 р. Марк Новицький разом із своєю парафією приєднався до православ'я [43, с. 4], за що й потерпав згодом від утисків місцевих польських поміщиків [30, с. 489]. Маючи за плечима вишкіл католицьких навчальних закладів, батько Ореста Новицького був вельми освіченою людиною, вільно володів латиною і на дозвіллі протягом життя перечитував латинських класиків. Не лише волинсько-шляхетським походженням, яке відбилося на манерах і поведженні О. М. Новицького, а й першими кроками в освіті й, особливо, опануванням із дитячих років латинської мови, без якого в ті часи годі було сподіватися на успішне навчання в православних духовних школах усіх рівнів, майбутній професор філософії завдячував саме батькові, який, до речі, першим розгледів у синові філософське обдарування. Натомість у формуванні в О. М. Новицького релігійного світогляду й естетичних почуттів важливу роль відіграла його мати – «натура, чуткая к красотам природы» [30, с. 489]. Добрим словом згадував він і своїх старших братів-семінаристів, які долучалися до його навчання під час вакацій [30, с. 490].

Варто відзначити, що всі сини родини Новицьких вирізнялися неабиякими розумовими здібностями; всі здобули середню освіту у Волинській духовній семінарії (на той час – у повітовому м. Острозі¹). Найстарший – Наркіс Новицький, після її закінчення у 1813 р. певний час обіймав посади викладача і секретаря семінарського Правління [34, с. 290]². Ще у 1809 р. Наркіс, як найуспішніший із волинських семінаристів, мав продовжити навчання в Києво-Могилянській академії, однак незалежні від нього обставини стали на заваді здобуттю вищої освіти. Натомість інші брати Ореста Новицького – Феофіл та Іларій – успішно закінчили КДА, здобувши ступені кандидата богослов'я: Феофіл Новицький належав до складу її перших випускників (1819–1823) і членів-кореспондентів Академічної Конференції (1834)³; Іларій навчався в КДА у 1827–1831 рр.

¹ Нині – адміністративний центр Острозького району Рівненської області.

² У подальшому Н. М. Новицький, присвятивши себе пастирському служінню, обіймав посаду кафедрального протоієрея в м. Житомирі.

³ Ф. М. Новицький (1798–1865), прийнявши у 1824 р. священство, понад тридцять років служив у сані протоієрея в Царстві Польському (1828–1862), де став відомим церковним діячем і педагогом, першим в історії православним кафедральним протоієреєм м. Варшави (з 1834), одним із засновників Варшавського духовного училища (1840) та його багаторічним доглядачем (1840–1862) [34, с. 339].

Ідучи шляхом старших братів, у 1816 р. десятирічний Орест Новицький вступив до Острозького повітового духовного училища, де швидко став найкращим учнем, поряд із латиною добре засвоївши грецьку мову. У рік закінчення училища (1821) він втратив батька, а разом із ним – і змогу продовжувати освіту. Невідомо, як би склалося подальше життя Ореста, якби не старший брат Наркіс, який узяв його на своє утримання до закінчення семінарського курсу. Тож уже 1821 р. О. М. Новицький розпочав навчання у Волинській духовній семінарії (спочатку в Острозі, а з 1823 р., після пожежі, що зруйнувала семінарські будівлі, – у сусідньому містечку Ганнополі⁴), послідовно і наполегливо опановуючи дворічні програми нижчого, середнього і вищого класів. Перебуваючи в нижчому класі, Новицький вивчав словесність (риторику та поезію), біблійну і загальну історію, грецьку, французьку та німецьку мови. У середньому класі поряд із «*theologia rationalis*» і «*theologia moralis*», математикою і фізикою, французькою та німецькою мовами головна увага приділялася вивченню філософії за вольфганською схемою (логіка, онтологія, соматологія, пневматологія, психологія, етика та історія філософії до Канта включно). Програма старшого класу тогочасних семінарій передбачала вивчення догматичного богослов'я, Святого Письма, церковної історії, єврейської та грецької мов. Головні для кожного класу предмети (словесність – у нижчому, філософія – у середньому, богослов'я – у вищому) традиційно викладалися латиною, однак за часів навчання Новицького деякі з цих предметів читалися російською (частково – риторика та богослов'я). Важливо відзначити, що у складі викладацької корпорації тогочасної Волинської семінарії переважали випускники реформованих духовних академій, значну частину яких становили вихованці щойно відкритої КДА (з-поміж них, наприклад, і такі непересічні особистості, як однокурсники Феоділа Новицького Феодосій Радкевич (у майбутньому – єпископ Полікарп)⁵ та священник Афанасій

Лотоцький (у майбутньому – архімандрит Амвросій)⁶, відомі згодом церковні діячі та вчені.

Закінчивши у 1827 р. Волинську семінарію зі званням студента і промовистим атестатом («способностей отлично хороших, прилежания неослабного, успехов отлично хороших, поведения отлично хорошего» [34, с. 381]), Орест Новицький був відраджений до Київської духовної академії, куди вступив у вересні того ж року.

Навчаючись у нижчому відділенні КДА (1827–1829), Новицький отримав змогу суттєво поглибити свою філософську освіту, а також знання словесності, історії та математики. У вищому відділенні основними для нього були богословські предмети (догматичне, моральне, викривальне, «співбесідне» богослов'я, Святе Письмо, герменевтика, канонічне право, церковні історія, археологія, географія та словесність). Протягом усього академічного курсу він удосконалював знання мов – грецької, латини, єврейської, німецької, французької, польської.

Щоправда, за студентських років О. М. Новицького КДА переживала далеко не найкращі часи. Бакалаври і професори, інспектори і ректори не затримувалися на своїх посадах. Та ж «плинність кадрів» стосувалась інспекторів і ректорів (протягом чотирирічного навчання Новицького в Академії змінилися чотири ректори і три інспектори). Мізерна платня змушувала викладачів піклуватися не стільки про якість своїх лекцій⁷, скільки про хліб насущний. Серед студентів спостерігалось «страшное колебание веры» [3, с. 164]; більшість із них переймалася не стільки наукою, скільки місцем у розрядному списку і залежним від нього призначенням на посади після закінчення Академії. В усіх сферах академічного життя панував дух рутини і стагнації.

Тож не дивно, що з усіх викладачів у КДА О. М. Новицький згадує в автобіографії лише кількох осіб – з-поміж них професора протоієрея Івана Михайловича Скворцова, у викладі якого йому довелося прослухати в нижчому

⁴ Нині – Славутського району Хмельницької області.

⁵ Феодосій Радкевич (1795–1867) обіймав посади інспектора та вчителя філософських наук і єврейської мови Волинської духовної семінарії з вересня 1823 р. до лютого 1826 р. 23 березня 1824 р. прийняв чернечий постриг із іменем Полікарпа. У подальшому очолював низку семінарій, був настоятелем Преображенського храму в м. Афіни, що діяв при Російському посольстві в Грецькому Королівстві, соратником архієпископа Херсонського і Таврійського Інокентія (Борисова) у справі відродження давніх християнських печерних монастирів Криму. Відомий як перекладач із грецької мови творів Євфимія Зігабена, Йоана Ліндійського, Св. Григорія Богослова. Помер у сані єпископа Орловського і Севського.

⁶ Священник, з листопада 1825 р. – протоієрей, Афанасій Лотоцький (1796–1878) служив у Волинській духовній семінарії у 1823–1828 рр. на посадах професора словесності та німецької мови (з листопада 1823 р.), професора польської мови (з січня 1825 р.), інспектора (з липня 1826 р.), суміщуючи викладання з виконанням обов'язків бібліотекаря (з листопада 1823 р.). У подальшому обіймав викладацькі та священницькі посади у Волинській та Варшавській єпархіях. Прийнявши чернечий постриг із іменем Амвросія (у серпні 1860 р.), у сані архімандрита очолював низку монастирів на Волині. Був відомим церковним педагогом, перекладачем, дослідником історії православ'я на західноукраїнських землях і в Польщі.

⁷ Що стосується останніх, то досить невістні відомості про них залишив однокурсник О. М. Новицького Микола Іванович Соколов (1805–1891), згодом відомий одеський священнослужитель (у сані протоієрея) і церковний педагог [3].

відділенні КДА (1827–1829) всі філософські дисципліни: історію філософії, логіку, психологію, метафізику, моральну філософію⁸. Слід відзначити, що, маючи репутацію «отличного преподавателя» філософії, І. М. Скворцов, який опинився за філософською кафедрою КДА з перших її днів радше за велінням долі, ніж за покликанням, не вирізнявся філософською обдарованістю і цікавився не стільки філософією, скільки канонічним правом та історією Церкви. Латиномовні філософські лекції Скворцова, що у 1820-х рр. відтворювали вольфганські компендіуми Ф. Х. Баумейстера (1708–1785), І. Я. Бруккера (1696–1770) та Й. Г. Вінклера (1703–1770), не вирізнялися, судячи зі спогадів слухачів, ні глибиною змісту, ні натхненністю викладу⁹. Проте методизм, педантичність і вимогливість поважного професора, його звичка «повіряти» істини філософії істинами одкровення поволі впливали на студентську аудиторію, привчаючи її до логічного і послідовного міркування та викладу, критичного аналізу філософських вчень, систематичної самостійної роботи над семестровими творами.

Говорячи про студентські роки О. М. Новицького, важливо звернути увагу на ті перші позитивні зрушення в житті КДА (свідком яких він став, навчаючись на останньому курсі), що були пов'язані з призначенням на посаду ректора і професора богословських наук (з 27.08.1830) архімандрита Інокентія (Борисова). Магістр І курсу КДА (1819–1823), Інокентій енергійно і наполегливо взявся за реформування академічного життя, виявивши себе талановитим адміністратором та організатором духовної освіти і науки. Ініціювавши відхід від застарілих посібників і латини як мови викладання, він орієнтував викладачів та студентів на новітню фахову літературу, чим сприяв звільненню навчального процесу від схоластицизму й піднесенню його на якісно новий рівень. Варто звернути увагу на ту захопленість, із якою згадував О. М. Новицький перший богословський курс Інокентія (Борисова), прочитаний у КДА (догматичне богослов'я

у 1830–1831 навчальному році), і те гостре відчуття різкого контрасту його живих і змістовних лекцій із звичними для тогочасних студентів «сухими и отрывочными» читаннями за папірцями. Лекції Інокентія, неперевершеного оратора, стали для Новицького «ідеалом викладання» і взірцем для наслідування в його подальшій власній педагогічній діяльності [30, с. 494].

Слід відзначити, що Інокентій (Борисов) також не оминув увагою найздібнішого на старшому курсі студента Новицького, адже обрав саме його кандидатуру для виконання доручення митрополита Київського і Галицького Євгенія (Болховітінова) щодо підготовки кимось із тогорічних випускників твору про історію та віровчення духоборів, або духоборців (поширеної в Російській імперії з кінця XVIII ст. релігійної течії, що відкидала зовнішню церковну обрядовість), за не дослідженими раніше рукописами, спеціально переданими до академічної бібліотеки. У 1832 р. випускний твір О. М. Новицького «О духоборцах» вийшов друком у збірнику кращих творів студентів КДА [19], де було вміщено також кілька його проповідей [16; 29], та окремим виданням [20].

Закінчивши КДА зі ступенем магістра богослов'я і словесних наук (присуджений Конференцією КДА 16 липня 1831 р.; затверджений Комісією духовних училищ 30 вересня 1831 р.), до того ж першим у «розрядному списку» вихованців, О. М. Новицький мав усі підстави сподіватися на викладацьку посаду в КДА, однак мусив задовольнитися призначенням до Полтавської духовної семінарії (з 4 жовтня 1831 р.). Згодом, пояснюючи причину, що стала на заваді здійсненню його сподівань залишитися у КДА, сам Новицький дипломатично посилався на брак вакансій. Насправді ж, «брак вакансій» не завадив призначенню на посаду бакалавра богословських наук і грецької мови з 3 жовтня 1831 р. однокурсника О. М. Новицького Миколи Васильовича Миткевича, шостого в розрядному списку. Це й не дивно: 10 жовтня 1831 р. М. В. Миткевич прийняв у Києво-Братському Богоявленському монастирі чернечий постриг із іменем Григорія; 25 жовтня 1831 р. був рукопокладений у сан ієродиякона, а 30 жовтня 1831 р. висвячений на ієромонаха¹⁰. Натомість О. М. Новицький схильності до чернецтва, прийняття якого значно сприяло кар'єрному зростанню випускників духовних академій, ніколи не виявляв.

⁸ Дехто з авторів стверджує, що за часів навчання О. М. Новицького лекції з логіки читав бакалавр В. М. Карпов (відомий згодом професор філософії Санкт-Петербурзької духовної академії), однак це твердження є помилковим. У 1827–1829 рр., коли Новицький слухав філософські курси, Карпов викладав давньогрецьку та німецьку мови в Київській духовній семінарії. Викладачем КДА він став лише 26 жовтня 1829 р., причому протягом кількох років вів заняття виключно із французької мови. Філософські предмети почав викладати лише в березні 1831 р., за кілька місяців до закінчення Новицьким вищого відділення КДА, де філософія вже не вивчалася.

⁹ За стриманою оцінкою О. М. Новицького, І. М. Скворцов «читал спокойно, основательно и ясно, так что слушателям его легко было следить за ходом и развитием излагаемых им мыслей» [30, с. 493].

¹⁰ У подальшому ієромонаха Григорія (Миткевича, 1807–1881) очікувала успішна церковна кар'єра. Помер у сані архієпископа Калузького і Боровського.

Опинившись у жовтні 1831 р. у «глухому» повітовому містечку Переяславі (нині – м. Переяслав-Хмельницький Київської області), де в ті часи розташовувалася Полтавська духовна семінарія, О. М. Новицький, хоч і без радості та натхнення, взявся за виконання своїх нових обов'язків професора філософії. За його власним зізнанням, викладаючи філософські курси, він «не имел надобности выходить из круга тех понятий, которые были им усвоены в академии» [30, с. 496], тим паче, що для самостійної розробки предмета бракувало елементарних книжок у семінарській бібліотеці. Більше того, остання, як з'ясував Новицький, обійнявши за сумісництвом з 28 вересня 1832 р. посаду бібліотекаря, не мала «порядочных книг и для чтения семинаристов» [30, с. 496]. Аби якось зарадити справі, молодий викладач започаткував студентську бібліотеку Полтавської семінарії, залишивши по собі добрий слід у її історії.

На третьому році служби в Переяславі О. Новицький отримав, нарешті, змогу обійняти з 9 листопада 1833 р. вакантну посаду бакалавра польської мови в Київській духовній академії. Цей предмет він викладав майже рік (до 15 жовтня 1834 р.), одночасно перебуваючи з 8 березня 1834 р. на посаді бакалавра філософії [6, арк. 6 зв.].

Варто зауважити, що, повернувшись до КДА, Новицький не оминув увагою загальних позитивних зрушень в усіх сферах академічного життя, у т. ч. й у викладанні філософських дисциплін. Дотримуючись настанов ректора Інокентія (Борисова), філософи КДА поступово залишали вольфганські підручники на користь праць представників новітнього німецького ідеалізму, цікавилися актуальною філософською тематикою та намагалися розробляти власні лекційні курси. Ще у 1831 р. відмовився від латини у викладанні філософських курсів професор протоієрей І. М. Скворцов, який протягом кількох наступних років оновив зміст своїх лекцій, переорієнтувавшись на навчальний посібник німецького кантіанця В. Т. Круга (1770–1842) «Handbuch der Philosophie und philosophischen Literatur» (Leipzig, 1820–1821). Не залишився осторонь позитивних змін у викладанні філософії й О. М. Новицький.

Щоправда, його перебування за філософською кафедрою в КДА виявилось нетривалим: на прохання тодішнього попечителя Київського навчального округу Є. Ф. фон Брадке рекомендувати йому тимчасового викладача філософії для новоствореного Університету Св. Володимира (відкритий 15 липня 1834 р.) Інокентій (Борисов) одразу ж запропонував йому кандидатуру О. М. Новицького. У вересні 1834 р. університетська Рада запросила останнього «читать лекции

для студентов университета за адъюнктское жалованье, впредь до определения профессора» [8, арк. 1]. За згодою митрополита Євгенія (Болховітінова) і з дозволу попечителя Є. Ф. фон Брадке 17 жовтня 1834 р. О. М. Новицький розпочав свої лекції в Університеті Св. Володимира [8, арк. 6], ставши першим у його історії викладачем філософії. Протягом 1834–1835 навчального року він продовжує викладати і в КДА, але влітку 1835 р. приймає доленосне рішення зосередитися на університетській кафедрі [6, арк. 1]. У зв'язку з цим не можна не відзначити мудрої та дієвої підтримки намірів Новицького ректором КДА Інокентієм (Борисовим), який надавав щедру кадрову підтримку університетам, прагнучи подолання замкненості духовно-академічної корпорації, розширення її наукових контактів і сфери діяльності, здобуття авторитету і поваги до її вихованців і викладачів поза «стінами» Академії, встановлення міцних зв'язків із університетською наукою. Задля піднесення авторитету О. М. Новицького в Університеті Св. Володимира Інокентій ініціював дострокове присудження йому звання екстраординарного професора КДА і призначення членом академічної Конференції [7]. 1 серпня 1835 р. ці рішення було підтримано і затверджено митрополитом Євгенієм [6, арк. 6 зв.]. На той час Новицькому було лише 29 років.

Після виходу з духовного звання (8 серпня 1835 р.) та затвердження на посаді штатного екстраординарного професора філософії Університету Св. Володимира (19 жовтня 1835 р.) у листопаді 1835 р. О. М. Новицький звільнився із КДА [6, арк. 6 зв., 7–7 зв.; 8, 12–12 зв.], однак протягом подальшого життя зберігав із *Alma mater* тісні зв'язки, у т. ч. наукові. Зокрема, за дорученням митрополита Євгенія (Болховітінова) та ректора Інокентія (Борисова) до кінця 1835 р. О. М. Новицький займався спеціальним дослідженням давньослов'янського (кирило-мефодіївського) перекладу Біблії, результатом якого стала його праця «О первоначальном переводе Священного Писания на славянский язык», видана Київською духовною академією у 1837 р. в Університетській друкарні за рахунок коштів, пожертвованих митрополитом Євгенієм на видання академічних творів «по предмету русских древностей»¹¹. Долучившись до кола тих

¹¹ У зв'язку із зазначеним не можна оминати увагою доволі дивну і необґрунтовану спробу приписати авторство праці «О первоначальном переводе Священного Писания на славянский язык» митрополиту Євгенію (Болховітінову), здійснену наприкінці 1990-х рр. російським дослідником Анатолієм Алексеевим: «Есть сведения, – пише він, – что настоящим автором сочинения Новицкого был его учитель, скончавшийся в год публикации труда [Йдеться про митрополита Євгенія,

перших дослідників, які започаткували на теренах Російської імперії традицію критичного дослідження слов'янської Біблії, О. М. Новицький запропонував не лише доволі ґрунтовний аналіз (у т. ч. текстологічний) низки проблемних питань щодо кирило-мефодіївського перекладу Святого Письма, а й уперше звернув увагу на значущість вивчення давніх паремійників (православних богослужбових збірників паремій, тобто уривків із біблійних книг, які читаються під час вечірень, усеношних богослужінь та молебнів) як джерела дослідження кирило-мефодіївського перекладу старозавітних книг, а також висловив припущення про наявність трьох редакцій перекладу цих книг (Кирилівської, Мефодіївської та пізнішої, XIII–XV ст.), пов'язавши з різними редакціями перекладу лексичні розбіжності в позначенні одного й того ж поняття в різних старослов'янських списках біблійних текстів [1, с. 152; 10, с. 7]. Значною мірою зазначена праця О. М. Новицького досі не втратила наукової значущості, а його ім'я посіло гідне місце в історії критичних досліджень слов'янської Біблії.

У 1837 р. у житті молодого київського професора сталася ще одна важлива подія, яка вперше, мабуть, увиразнила широкому загалу його філософську обдарованість. Ідеться про виголошену

який помер 23.02[07.03].1837, незадовго до виходу зазначеної вище праці, що містить посвяту його пам'яті. – М. Т.). Мысли, в нем высказанные, действительно отличаются зрелостью и опытом, они во многом опередили “Описание” Горского и Невоструева, которые, впрочем, ни разу о нем не упомянули. Не следует, однако, думать о Новицком как плагиаторе. Случаи издания учеником под своим именем работы учителя известны в научной практике духовных школ в России в XIX в.» [1, с. 152]. Пояснити ці закиди, зроблені, тим паче, без посилання на джерело «сведений», можемо лише недостатньою обізнаністю їхнього автора як із біографією Євгенія (Болховітінова), чисю програмною настановою як патрона КДА й очільника її Конференції було стимулювання самостійної наукової діяльності викладачів і студентів, у т. ч. шляхом підготовки «рассуждений» на задані ним теми, так і з життєписом Ореста Новицького, який, не будучи учнем Євгенія, мав достатньо здібностей, знань і навіть досвіду (якщо згадати його першу друковану працю «О духовборцах», не кажучи про величезну кількість письмових «рассуждений», написаних у семінарській та студентській роки), аби гідно впоратись із покладеним на нього завданням. Зрештою, варто звернути увагу на наведений в автобіографічній записці О. М. Новицького текст відгуку митрополита Євгенія на початковий варіант рукопису праці «О первоначальном переводе Св. Писания на славянский язык», надісланий Інокентію (Борисову), а саме: «Отец ректор! Диссертацию я прочитал и возвращаю. Будет хороша и любопытна. Но вот мои замечания: 1) цитаты книг так кратки, что и знающие книги не скоро отгадать могут. Прикажете вписать вполне по крайней мере в первый раз с означением места и года издания. 2) Есть кое-где, кажется, ошибки переписчика. Прикажете справиться с оригиналом. 3) В Кормчей книге часть II в главе 45 тексты Библии совсем другого перевода, нежели в Острожском издании. Но это не только не разрешено, но и не упомянуто. Надобно разрешить. Кормчая пришла к нам из Болгарии. Е[вгеній]. М[итрополит] К[иевский]. 2 февраля 1836 г.» [30, с. 498]. Як зазначає Новицький, зауваження Євгенія «конечно, приняты были во внимание и соответственно им сделаны исправления» [30, с. 498].

О. М. Новицьким на університетських урочистостях 15 липня 1837 р. промову «Об упреках, делаемых философии в теоретическом и практическом отношении, их силе и важности»¹², філософський «смак» і професіоналізм якої недарма згодом високо оцінив Густав Шпет [44, с. 222]. Промова О. М. Новицького стала першим на теренах Російської імперії потужним голосом на користь вагомої суспільної значущості філософії та філософської освіти, що сприяє пробудженню в людині сили її духу, самостійного переконання та вільної дії, формуванню моральної свідомості й осягненню власного високого призначення [23, с. 292–293]. Як переконливо доводить Новицький, філософія, осяяна світлом Істини, є вищою за царину користі з її прибутком і розрахунком; від неї не варто очікувати і вимагати «корисних порад» для життя, а не знаходячи останніх – заперечувати її значущість [23, с. 306–308]. Філософія скеровує всю діяльність людини в найшляхетнішому напрямку і становить життєдайне начало наук [23, с. 322], що робить її важливою складовою освіти і виховання особистості [23, с. 323–324].

Важливо відзначити також, що вже в першому своєму філософському творі О. М. Новицький увиразнив важливу для часів становлення духовно-академічної та університетської філософії в Росії XIX ст. здатність до критичного осмислення здобутків західноєвропейської, передусім німецької, філософії та її залучення до вітчизняного історико-культурного контексту. Висловлюючи переконання в недостатності й однобічності як раціоналістичних, так і емпіричних філософських побудов у пошуках цілісного універсального світогляду, вихованець духовно-академічної школи виявив прагнення до творчого синтезу німецького раціоналізму з релігійно-православним досвідом, убачаючи шлях до нього у вищому замиренні раціонального й емпіричного, ідеального і реального, віри і знання. Із цим шляхом О. Новицький пов'язав специфіку і розвиток православної філософії, речником якої залишався протягом усього подальшого життя.

Переконливо засвідчуючи результативність тієї «трансформації» у вивченні та викладанні філософії, учасником якої Орест Новицький став у стінах КДА у середині 1830-х рр., його актова промова увиразнила й плідність переходу на університетську кафедру молодого і здібного професора, який отримав значно більшу міру

¹² У повному вигляді надрукована у 1838 р. в «Журнале Министерства народного просвещения» [23] та окремими виданнями в Києві та Санкт-Петербурзі.

наукової свободи і ширші можливості для філософської творчості та фахового розвитку, аніж у духовній академії з її додатковими регламентаціями, породженими специфікою конфесійного навчального закладу. Слід відзначити, що університетська кар'єра О. М. Новицького була доволі стрімкою й успішною. Уже 29 січня 1837 р. він був затверджений у званні ординарного професора. Швидко адаптувавшись в університетському середовищі (одним із творців якого в Києві він, власне, був сам), маючи адміністративні здібності й заслуживши повагу та довіру колег, протягом тривалого часу О. М. Новицький обіймав виборну посаду декана першого відділення філософського факультету, до якого належала тоді кафедра філософії¹³. Завдяки видатним лекторським здібностям, ерудованості, ораторській майстерності О. М. Новицького, його лекції з історії філософії, логіки, психології, «моральної філософії у поєднанні з природним правом» та основ педагогіки, прочитані в різні роки, привертати увагу не лише студентів, а й колег та високих гостей університету. За твердженням сучасника, «это был лучший и даровитейший профессор того и последующего времени. <...> Широкое разностороннее образование, основательное знание своего предмета, подновляемое неустанною работою философствующего ума и чтением новейших исследований в области философии, стройное сочетание и развитие всех душевных способностей, систематическое развитие мысли и тонкий анализ, ясное представление излагаемого в целом и частях и необычайно ясное и простое изложение – таковы преподавательские таланты, отличавшие О. М. Новицкого. Прибавьте к этому свободную, плавную и изящную речь, чистую ясную дикцию, мягкий, дышащий спокойствием и добродушием голос, при самой счастливой и представительной наружности, и вы будете иметь наглядное представление о том блестящем лекторе, который очаровывал, увлекал не только своих постоянных слушателей, но всех, кому приходилось быть на его лекциях. Высокий, стройный, красавец и в возрасте более, чем зрелом, с высоким открытым челом, с благородной, исполненной достоинства осанкой и умным, то сосредоточенным, то улыбающимся выражением лица, он производил неотразимое впечатление на всех, кто видел его, хоть на короткое время» [13, с. 550].

¹³ На посаді декана перебував із 16 вересня 1838 р. до 2 вересня 1839 р., із 17 грудня 1840 р. до 13 січня 1842 р., із 15 листопада 1845 р. до 31 січня 1849 р. (дати – з дня затвердження на посаді).

Як зізнається сам О. М. Новицький в автобіографії, у лекційних викладах із філософських дисциплін він не був оригінальним і орієнтувався на курси тогочасних західних (переважно німецьких і швейцарських) професорів [30, с. 512–514]. Курси історії філософії, зокрема, київський професор читав за підручниками В. Кузена (Cousin V. Nouveaux fragments philosophiques. Cours de l'histoire de la philosophie. – Paris, 1828), Г. Ріттера (Ritter H. Geschichte der Philosophie. – 12 v. – Hamburg, 1836–53), Е. Х. Г. Рейнгольда (Reinhold E. Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. – Jena, 1836; 2. Aufl. Jena 1839; 3. Aufl. 1849) та ін., а також «замечательнейшими монографиями» з цього предмета; логіку викладав у різні роки за системами згаданого вище В. Т. Круга, К. Ф. Бахмана (Bachmann K. F. System der Logik. Ein Handbuch zum Selbststudium. – Leipzig 1828; у рос. перекладі: Система логики. – Ч. 1–3. – М., 1831–1832; 2-е изд. – СПб., 1833), І. П. В. Трокслера (Troxler I. P. V. Logik, 3 Bde. – Stuttgart, 1829); психологію – за посібниками А. К. А. фон Ешенмайера (Eschenmayer A. K. A. von. Psychologie in drei Teilen, als empirische, reine, angewandte. – Tübingen, 1822); К. Г. Каруса (Carus C. G. Vorlesungen über Psychologie. – Leipzig, 1831); І. Х. А. Гейнрота (Heinroth J. Ch. A. Lehrbuch der Störungen des Seelenlebens oder die Störungen und ihrer Behandlung. – Leipzig, 1818). Від початку 1840-х рр. у своїх лекційних курсах із логіки і психології Орест Новицький спирався на підручники професора Базельського університету (Швейцарія) Фрідріха Фішера (Friedrich Fischer, 1801–1853) «Lehrbuch der Psychologie für academische Vorlesungen und Gymnasialvorträge» (Basel, 1838) та «Lehrbuch der Logik für academische Vorlesungen und Gymnasialvorträge» (Stuttgart, 1838), за якими уклав «Руководство к опытной психологии» (К., 1840) та «Руководство к логике» (К., 1841). Якщо останнє «керівництво» є перекладом Фішерівського підручника з логіки, то в підручнику з психології Новицький, наслідуючи базельського професора, намагається вдосконалити й доповнити виклад, долучаючи до досвідної психології аналіз питання про розум як вищу пізнавальну здібність, попередньо здійснений в окремому нарисі, опублікованому в «Журнале Министерства народного просвещения» у 1840 р. [22]. Дещо згодом О. М. Новицький здійснює спробу представити курси логіки і психології в цілісному зв'язку, виходячи з переконання, що вивчення законів мислення, яким займається логіка, конче потребує попереднього ознайомлення з предметною

сферою психології. Реалізацією цього задуму О. М. Новицького став його підручник «Краткое руководство к логике с предварительным очерком психологии» (К., 1844), який витримав кілька видань (2-ге вид. – К., 1846; 3-тє вид. – К., 1848) і з дозволу міністра народної освіти від 15 лютого 1845 р. використовувався в гімназіях Київського навчального округу як навчальний посібник [4]. Звісно, за самим жанровим визначенням й обставинами створення в зазначених вище підручниках О. М. Новицького не варто шукати «оригінальних концепцій» та творчих «осянь». Разом із тим ці праці є вельми показовими пам'ятками становлення університетської філософії й «пробудження» філософської думки на теренах Російської імперії, становлення її категоріального апарату і термінології. Оскільки раніше філософія викладалася латиною, київському професору, який читав свої лекції російською мовою, доводилося самому працювати над термінами, добирати нові слова або закріплювати за ними той смисл, якого вони ще не мали [30, с. 513]. У цьому сенсі зазначені підручники О. М. Новицького, безперечно, відіграли помітну роль у філософській культурі своєї доби.

На жаль, успішну викладацьку діяльність О. М. Новицького в Університеті Св. Володимира було припинено тими сумнозвісними обставинами, в яких опинилася філософія в Російській імперії в середині XIX ст. Налякані західноєвропейськими революціями кінця 1840-х рр. посадовці Міністерства народної освіти, вже кілька десятиліть занепокоєні питанням про міру «корисності» викладання філософії в університетах і заходи, здатні забезпечити студентів від «мудрувань» новітніх філософських систем, у 1850 р. наважилися на рішучі кроки. Зокрема, згідно з указами імператора Миколи I від 26 січня та 22 червня 1850 р., виданими на підставі доповідних записок князя П. О. Ширинського-Шихматова, міністра народної освіти у 1850–1853 рр., у російських університетах було закрито філософські факультети¹⁴, а викладання філософії обмежено логікою і психологією, причому воно заборонялося світським професорам і доручалося професорам богослов'я у священному сані (передбачалося, що ці предмети, визнані найменш шкідливими для незагартованих умів університетських студентів, читатимуть за програмами, затвердженими Міністерством народної освіти спільно із Св. Синодом). Таким чином, кафедри філософії

підлягали закриттю, а їхні професори – звільненню. В історії університетської філософії в Росії починалося «безславне десятиліття»...

Слід зауважити, що О. М. Новицький відчув наближення зазначеної «розв'язки» ще наприкінці 1840-х рр., коли його лекції почали систематично відвідувати різноманітні наглядачі, відряджені тодішнім попечителем Київського навчального округу, генерал-губернатором Д. Г. Бібіковим [30, с. 511–512]. У зв'язку із закриттям в Університеті Св. Володимира кафедри філософії колишній професор мусив задовольнитися посадою штатного цензора Київського цензурного комітету (з 4 вересня 1850 р.), в якому служив за сумісництвом ще з грудня 1837 р. У подальші роки був його скарбничим (з 26 лютого 1851 р.) та головою (з 29 січня 1863 р.). Після закриття комітету обіймав посаду київського цензора з іноземної цензури (з 1 грудня 1865 р.), яку певний час поєднував із посадою цензора з внутрішньої цензури (з 3 січня до 28 травня 1868 р.).

Загалом кар'єра Новицького на посаді цензора була успішною. До численних відзнак, отриманих ще в університетські часи, у т. ч. спадкового дворянства для себе і своєї сім'ї (26 лютого 1847 р.) та орденів Св. Анни 3-го (16 листопада 1837 р.) та 2-го (25 лютого 1847 р.) ступенів, додалися ще один орден Св. Анни 2-го ступеня з імператорською короною (3 грудня 1854 р.) та високий чин дійсного статського радника (22 лютого 1863 р.), що дорівнювався чинам генерал-майора армії чи контр-адмірала флоту. Але ж зрозуміло, що після багатьох років університетської діяльності задовольнитися лише чиновницькими обов'язками О. М. Новицький не міг.

Тож не дивно, що за часів служби в цензурному комітеті своє дозвілля колишній професор присвячував історико-філософським студіям, що становили головне його наукове зацікавлення з університетських років. На відміну від логіки і психології, історія філософії була для нього не лише предметом викладання. Знайомство з новітньою німецькою фаховою літературою, що захопила його у 1830-х рр., не минулося марно, ставши поштовхом для творчості в царині історії філософії, поступального руху від учнівства до окреслення «власних» тем і проблем. Якщо згадати, що в середині 1830-х рр. вітчизняний досвід у галузі історико-філософської науки вичерпувався низкою перекладів та компіляцій, то важко не оцінити значущості, наприклад, уже згадуваної вище промови Новицького 1837 р., що виявилася, з-поміж іншого, першою самостійною спробою осмислення теоретичних

¹⁴ Закриття філософських факультетів відбулося шляхом реорганізації їхніх першого і другого відділень в історико-філологічні та фізико-математичні факультети.

і методологічних проблем історико-філософської науки, здійсненою на теренах Російської імперії. Згодом історико-філософський доробок Новицького поповнюється критичним «Разбором сочинения К. Зедергольма под заглавием “История древней философии”» [26], здійсненим за дорученням Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук на початку 1842 р. і відзначеним її золотою медаллю, а також «Очерком индийской философии» (1844–1846) [24] – першою на теренах Російської імперії спеціальною розвідкою, присвяченою філософській традиції Давньої Індії. Уже у 1840-х рр. О. М. Новицький висловлює прагнення осмислити історико-філософський процес як цілісність, розкрити внутрішній зв'язок філософії та її історії й водночас, долаючи гегелівське ототожнення логічного й історичного, вийти за межі тлумачення історії філософії як результату виключно «внутрішньої діалектики форм», розглянути філософію в культурно-історичному контексті її становлення і розвитку – передусім у тісному й безпосередньому взаємному зв'язку з релігійними віруваннями людства [36]. Реалізацією цього задуму стала фундаментальна чотиритомна праця Новицького «Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований» (К., 1860–1861), написана в ті сумнозвісні часи, коли філософія в Росії потрапила під утиски освітянських керманів, а історія філософії, вилучена з університетських програм, опинилася під фактичною забороною. Згодом перша на теренах Російської імперії оригінальна спроба осмислення історико-філософського процесу й водночас професійне дослідження з історії давньосхідної та античної філософії, здійснені колишнім університетським професором, здобули високу оцінку відомих фахівців початку ХХ ст. (В. В. Розанова¹⁵, свящ. П. О. Флоренського¹⁶, О. С. Яценка¹⁷,

¹⁵ Через тридцять років після виходу книги О. М. Новицького В. В. Розанов писав про неї як про єдину цілісну історію стародавньої філософії в російській науковій літературі, оцінюючи її як «серьезный и ценный труд» [33, с. 6–7].

¹⁶ У 1915 р., наголошуючи на значущості проблеми взаємин між особистістю та суспільством у грецькій філософії, П. О. Флоренський відзначав, що ця думка «удачно раскрывается в свое время встреченном глумлении, а ныне почти забытом, но весьма глубоко и вдумчивом труде» О. М. Новицького [39, с. 76].

¹⁷ Того ж року О. С. Яценко, підсумовуючи здобутки історико-філософського античнознавства в Росії, із неприхованим захопленням писав про працю «Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований»: «Это обширное (свыше 1,5 тыс. страниц), четырехтомное исследование проф. Новицкого есть наиболее полный, содержательный и оригинальный русский курс общей истории древней философии, интересен и блестяще написанный. Весь его проникает возвышенное и цельное синтетическое философское мировоззрение. Это один из лучших русских общих обзоров древней философии. Произведение капитальное. Особенно разработаны

О. Ф. Лосева¹⁸, Д. І. Чижевського¹⁹, прот. Г. В. Флоровського²⁰).

Однак «прогресивні» сучасники сприйняли працю О. М. Новицького зовсім інакше. М. Г. Чернишевський, зокрема, присвятив їй (а разом і особі її автора, з яким не був знайомий) спеціальну рецензію, опубліковану без підпису в часописі «Современник» у 1860 р. Не гаючи часу на конструктивні заперечення і навряд чи просунувшись у читанні багатосторінкової праці далі передмови, тогочасний «володар дум російської інтелігенції» і «прогресивний» мислитель-матеріаліст, Чернишевський проголосив київського професора безнадійним нездарою, зорієнтованим на «відсталих» німецьких філософів, і порадив йому зробитися краще «миссионером между бурятами или тунгузами», замість писати нікому не потрібні й шкідливі книжки [41, с. 229–230]. У 1861 р. зі своїм зневажливим вердиктом щодо книги Новицького виступив на шпальтах журналу «Русское слово» П. Л. Лавров, чи то запитуючи, чи то переконуючи читача: «Отчего бы вместо гордых пророчеств об ожидаемой славянской философии, имеющей все примирить и объяснить, вместо *нового слова*, которое оказывается не научным, не философским, да, пожалуй, и не новым, отчего бы не ограничиться переводом порядочного немецкого учебника, который, при всех своих недостатках, был бы несравненно выше, и со стороны философии, того, что предлагает г. Новицкий» [12, с. 21–22]. Надавши гідну відповідь тогочасним, кажучи його словами, «заправителям литературы» [32], О. М. Новицький припинив друк своєї головної праці – надто вже нестерпними для нього були галас і зухвала критика з боку «войовничих

отделы пифагорейской и неоплатонической философии. непонятно, почему нет второго издания, так как первое давно стало библиографической редкостью. Этим объясняется, вероятно, сравнительно малая известность этого выдающегося для своего времени сочинения» [45, с. 22–23].

¹⁸ Наприкінці 1920-х рр. О. Ф. Лосев, працюючи над твором «Античный космос и современная наука», широко використовував матеріали, зібрані О. М. Новицьким щодо міфологічних поглядів піфагорійців, наводив великі уривки із «Священного слова» в перекладі київського історика філософії й особливо відзначав вдалий виклад та критику вчення Аристотеля [14, с. 77–81, 564]. Через багато років О. Ф. Лосев знову згадає ім'я Новицького як «глубокого ценителя и тонкого аналитика античной философии» [15, с. 63], автора, «написавшего больше ста лет назад замечательное исследование по истории античной философии и несправедливейшим образом забытого» [15, с. 62].

¹⁹ Окреслюючи погляди О. М. Новицького в «Нарисах з історії філософії на Україні» (1931), Дмитро Чижевський зауважував: «Без усякої особистої користі він виконав колосальну дослідчу працю. Книга Новицького написана самостійно і в певних частинах не втратила інтересу аж досі, що для праці історичного характеру є надзвичайна рекомендація» [42, с. 77].

²⁰ Згадуючи О. М. Новицького як автора першої російськомовної історії давньої філософії, протоієрей Георгій Флоровський зазначав у 1937 р.: «Написанная по источникам, эта книга и до сих пор сохраняет известную живость» [40, с. 242–243].

матеріалістів», що замість професійного діалогу обрали своєю «зброєю» таврування інакомисленників. Філософських творів він більше не публікував. Доволі прикметно, що в останній науковій праці О. М. Новицький повернувся до історико-релігійної тематики свого випускного твору в КДА, перевидавши його у суттєво переробленому й доповненому вигляді під назвою «Духоборцы. Их история и вероучение» (К., 1882).

Вийшовши 28 грудня 1869 р. у відставку за вислугою років у чині дійсного статського радника, до кінця життя О. М. Новицький мешкав у Києві, у власному особняку, розташованому поблизу Університету Св. Володимира на розі сучасних вулиць Тарасівської та Льва Толстого (цей «цікавий у плані» одноповерховий дерев'яний будинок із чотирма іонійськими колонами, збудований, за припущенням мистецтвознавців, за проектом видатного архітектора професора Олександра Беретті, з яким товаришував Новицький [11, с. 260], було розібрано у 1950-х задля будівництва на його місці багатоповерхівки). Особняк Новицького, зведений у 1842 р., мав цікаву і довгу історію; у ньому філософ провів більше половини свого життя. Тут його дружина Магрьона Степанівна Новицька (у дівоцтві – Соколова, донька чиновника; 1822–1884) народила їхніх шестеро дітей – доньок Зінаїду (у шлюбі – Беренштам, 1842 р. н.), Лідію (у шлюбі – Міклашевська, 1856 р. н.), Клавдію (у шлюбі – Красовська, 1858 р. н.) та синів Леоніда (1844 р. н.), Аркадія (1850 р. н.) і Ізмаїла (1854–1918). Зять Новицького Вільям Беренштам (1839–1904, археолог, громадський діяч, літератор, упорядник творів Т. Г. Шевченка, виданих у Санкт-Петербурзі у 1883 і 1884 рр.), онука Марія Беренштам (1869–1932, педагог, дружина видатного правознавця і філософа Богдана Кістяківського), син Ізмаїл (інспектор

Київського фабричного округу, культурно-громадський діяч, член і скарбник Старої Громади) були активними учасниками українського національного руху, тож гостинний особняк Новицьких часто відвідували Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Олександр Кістяківський, Тадей Рильський, Павло Чубинський, Павло Житецький, Микола Лисенко, Михайло Старицький та ін. Частину кімнат Новицькі здавали в оренду університетським студентам і викладачам, серед видатних мешканців їхнього особняка згадаймо студента фізико-математичного факультету, згодом – видатного художника Миколу Ге (1831–1894) та професора філософії Олексія Гілярова (1855/56–1938; жив у флігелі садиби Новицьких разом із сім'єю у 1893–1912 рр.) [9, с. 447–455].

Останні роки життя О. М. Новицького були затьмарені втратами рідних – сина Леоніда, доньки Лідії та її чоловіка, дружини. Чи не найбільшою радістю для нього мав стати 50-річний ювілей Університету Св. Володимира, з нагоди якого наприкінці травня 1884 р. він був обраний його почесним членом. Однак дожити до ювілейних урочистостей старому професорові не судилося: він помер 4 червня 1884 р. на 79-му році життя²¹. Свій останній притулок О. М. Новицький знайшов на кладовищі київського Свято-Вознесенського Флорівського жіночого монастиря, зруйнованому за радянських часів. Натомість незнищенними, попри всі намагання «войовничих матеріалістів», виявилися добре ім'я київського філософа та його праці, що сьогодні посідають гідне місце в історії вітчизняної філософської науки, освіти і культури.

²¹ Цю дату смерті вказано в усіх некрологах Новицького. Однак у метричній виписці про смерть зазначено іншу дату – 05[17].06.1884 [31, № 6, арк. 24].

Список літератури

1. Алексеев А. А. Текстология славянской Библии / А. А. Алексеев. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1999. – 254 с.
2. Владимирский-Буданов М. Ф. История Императорского Университета Св. Владимира / орд. проф. М. Ф. Владимирский-Буданов. – Т. 1 : Университет Св. Владимира в царствование Императора Николая Павловича. – К. : Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1884. – 674, [43] с.
3. Воспоминания и автобиография одесского протоиерея Н. И. Соколова / публ. и предисл. Л. С. М[ацеевича] // Киевская старина. – 1906. – № 10. – С. 155–197.
4. Дело о введении составленного профессором Новицким «Краткого руководства к логике с предварительным очерком психологии» в училищах Киевского учебного округа на место употребляемого руководства Рождественского (22.11.1844–29.09.1846). – Центральный державный исторический архив Украины, м. Київ (далі – ЦДІАУК). – Ф. 707. – Оп. 10. – Спр. 347. – 29 арк.
5. Дело об определении профессора Академии протоиерея Иоанна Сковорца законоучителем в Университет Св. Владимира и бакалавра Новицкого адъюнктом по философии. 1834 г. – ЦДІАУК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Спр. 946. – 45 арк.
6. Дело об увольнении бакалавра Академии Новицкого из духовного в светское звание, а также и от училищной при Академии должности, для поступления в Университет Св. Владимира. – ЦДІАУК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Спр. 1023. – 24 арк.
7. Дело об утверждении бакалавров Амфитеатрова и Новицкого в степени экстраординарных профессоров. 01–19.08.1835. – ЦДІАУК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Спр. 1017. – 6 арк.
8. Дело по представлению Совета Университета Св. Владимира о временном поручении преподавания философии бакалавру Киевской духовной академии Новицкому и об определении его экстраординарным профессором. – ЦДІАУК. – Ф. 707. – Оп. 1. – Спр. 633. – 16 арк.
9. Друг О. М. Особняки Києва / Ольга Друг, Дмитро Малаков. – К. : Кий, 2004. – 823 с.
10. Камчатнов А. М. История и герменевтика славянской Библии / А. М. Камчатнов. – М. : Наука, 1998. – 223 с.
11. Київ : провідник / за ред. Ф. Ернста. – К. : ВУАН, 1930. – 800 с.

12. Лавров П. Л. Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований, соч. Ор. Новицкого ; ч. I. Религия и философия Древнего Востока ; ч. II. Религия классического мира и первая половина греческой философии / П. Лавров // Русское слово. – 1861. – № 1. – С. 1–22.
13. [Лебединцев Ф. Г.]. Новицкий Орест Маркович (Некролог) / [Лебединцев Ф. Г.] // Киевская старина. – 1884. – № 7. – С. 547–554.
14. Лосев А. Ф. Античный космос и современная наука / А. Ф. Лосев // Бытие-Имя-Космос / Алексей Федорович Лосев. – М. : Мысль, 1993. – С. 6–613.
15. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Ранний эллинизм / А. Ф. Лосев. – Харьков : Фолио ; М. : АСТ, 2000. – 960 с.
16. Новицкий О. М. Беседа в неделю XXXIV, сказанная в Киево-Братском училищном монастыре / студент Орест Новицкий // Опыт упражнения воспитанников Киевской духовной академии пятого учебного курса. – Т. II. – К. : Тип. академическая при Киево-Печерской лавре, 1832. – С. 313–356.
17. Новицкий О. М. Духоборцы. Их история и вероучение / Орест Новицкий. – К. : Univ. тип., 1882. – 282 с.
18. Новицкий О. М. Краткое руководство к логике с предварительным очерком психологии / Соч. орд. проф. Университета Св. Владимира Ореста Новицкого. – К. : Univ. тип., 1844. – [2], 188 с.
19. Новицкий О. М. О духоборцах / Соч. студента Ореста Новицкого // Опыт упражнения воспитанников Киевской духовной академии пятого учебного курса. – Т. II. – К. : Тип. академическая при Киево-Печерской лавре, 1832. – С. 1–146.
20. Новицкий О. М. О духоборцах / Соч. студента Киев. духов. акад. Ореста Новицкого – К. : Тип. академическая при Киево-Печерской лавре, 1832. – [2], 146 с.
21. Новицкий О. М. О первоначальном переводе Священного Писания на славянский язык / Написано в 1835 г. экстраорд. проф. Киевской Академии Орестом Новицким. – К. : Univ. тип., 1837. – [6], 81 с.
22. Новицкий О. М. О разуме как высшей познавательной способности / Орд. проф. Университета Св. Владимира Ор. Новицкий // Журнал Министерства народного просвещения. – 1840. – Ч. XXVII. – Отд. II. – С. 125–142.
23. Новицкий О. М. Об упреках, делаемых философии в теоретическом и практическом отношении, их силе и важности : Речь, произнесенная в торжественном собрании Университета Св. Владимира 15 июля 1837 года / Орд. проф. философии Орест Новицкий // Журнал Министерства народного просвещения. – 1838. – Ч. XVII. – Отд. II. – С. 229–329.
24. Новицкий О. М. Очерк индийской философии / Орд. проф. Университета Св. Владимира Новицкий // ЖМНП. – 1844. – Ч. XLI. – Отд. II. – С. 151–203 ; Ч. XLIII. – Отд. II. – С. 99–118 ; 1846. – Ч. LI. – Отд. II. – С. 1–53.
25. Новицкий О. М. Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований : в 4 т. / Соч. Ор. Новицкого. – Т. I : Религия и философия Древнего Востока. – К. : Univ. тип., 1860. – XVI, 326 с. ; Т. 2 : Религии классического мира и первая половина греческой философии. – К. : Univ. тип., 1860. – VIII, 429 с. ; Т. 3 : Вторая половина греческой философии и общий взгляд на характер этой философии. – К. : С. И. Литов, 1860. – VI, 362 с. ; Т. 4 : Религия и философия Александрийского периода. – К. : С. И. Литов, 1861. – VIII, XX, 384 с.
26. Новицкий О. М. Разбор сочинения К. Зедергольма под заглавием «История древней философии» // Одиннадцатое присуждение учрежденных П. Н. Демидовым наград. 17 апреля 1842 г. – СПб. : Тип. имп. АН, 1842. – С. 237–266.
27. Новицкий О. М. Руководство к логике / Соч. орд. проф. Университета Св. Владимира Ореста Новицкого. – К. : Univ. тип., 1841. – VIII, 324 с.
28. Новицкий О. М. Руководство к опытной психологии / Сост. орд. проф. Университета Св. Владимира Орестом Новицким. – К. : Univ. тип., 1840. – XIV, 489 с.
29. Новицкий О. М. Слово на день святителя Николая и тезоименитства благочестивейшего государя императора Николая Павловича, сказанное в Киево-Братском училищном монастыре в 1830 году / студент Орест Новицкий // Опыт упражнения воспитанников Киевской духовной академии пятого учебного курса. – Т. II. – К. : Тип. академическая при Киево-Печерской лавре, 1832. – С. 373–392.
30. Новицкий Орест Маркович [автобиографическая записка] // Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Университета Св. Владимира (1834–1884) / сост. и ред. В. С. Иконников. – К. : Univ. тип., 1884. – С. 489–528.
31. Новицкий Орест Маркович. Формулярный список, аттестаты на степень магистра богословия и о прохождении службы, метрическая выписка о смерти. 25.10.1831–10.06.1884. – Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. В. Вернадського. – Ф. 201. – №№ 3–6. – 4 од. зб.
32. Новицкий О. М. Декілька слів у відповідь на рецензію твору «Поступовий розвиток стародавніх філософських вчень і т. д.», вміщену в «Сучаснику» / О. М. Новицький ; публ. і пер. укр. М. Л. Ткачук // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 1–2. – С. 192–207.
33. Розанов В. В. Заметки о важнейших течениях русской философской мысли в связи с нашей переводной литературой по философии / В. Розанов // Вопросы философии и психологии. – 1890. – № 3. – С. 1–36.
34. Теодорович Н. И. Вольнская духовная семинария. История первоначального устройства ее и подведомственных ей духовных училищ. Списки воспитанников, окончивших в ней курс учения, а также начальников и наставников ее в период времени с 1796 по 1900 г. / Н. Ив. Теодорович. – Почаев : Тип. Почаевской Успенской лавры, 1901. – С. 381–382.
35. Ткачук М. Л. Орест Новицький: долаючи забуття / Марина Ткачук // Філософська і соціологічна думка. – 1996. – № 1–2. – С. 175–191.
36. Ткачук М. Л. Проблеми теорії і методології історії філософії у творчості Ореста Новицького / Ткачук М. Л. // Наукові записки НаУКМА. – Т. 19 : Спец. випуск : у 2 ч. – Ч. I. – К. : Вид. дім «KM Academia», 2001. – С. 87–92.
37. Ткачук М. Л. Гегелівські впливи у творчості О. Новицького і С. Гогоцького / Ткачук М. Л. // Спадщина Памфіла Юркевича: світовий і вітчизняний контекст. – К. : Вид. дім «KM Academia», 1995. – С. 284–292.
38. Ткачук М. Л. Орест Новицький як філософ та історик філософії / Ткачук М. Л. // Наукові записки НаУКМА. – Т. 1 : Філософія та релігієзнавство. – К. : Вид. дім «KM Academia», 1996. – С. 85–93.
39. Флоренский П. А. Смысл идеализма (Метафизика рода и лика) / Свящ. Павел Флоренский // Сочинения : в 4 т. / Свящ. Павел Флоренский. – Т. 3 (2). – М. : Мысль, 2000. – С. 68–144.
40. Флоровский Г. В. Пути русского богословия / Георгий Флоровский, прот. – Париж : YMCA-Press, 1983. – 599, [1] с.
41. [Чернышевский Н. Г.]. [Рец. на кн.] : Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований. Соч. Ор. Новицкого. Ч. I. Религия и философия Древнего Востока. Киев. В университетской типографии. 1860 г. // Современник. – 1860. – № 6. – С. 217–230.
42. Чижевський Д. І. Філософські твори : у 4 т. / Дмитро Чижевський. – Т. 1. – К. : Смолоскип, 2005. – XXXVIII, 402 с.
43. Шапран В., прот. История православной церкви в селе Пилипы (Пилиповка) / прот. Вадим Шапран // Православна Житомирщина. – 2010. – № 7–8. – С. 4–5.
44. Шпет Г. Г. Очерк развития русской философии. I / Г. Г. Шпет ; [отв. ред.-сост., коммент., археогр. работа Т. Г. Щедрина]. – М. : РОССПЭН, 2008. – 592 с.
45. Яценко А. С. Русская библиография по истории древней философии / А. Яценко. – Юрьев : Тип. К. Маттисена, 1915. – IV, 126 с.

M. Tkachuk

OREST NOVYTSKYI: SUPPLEMENTS TO THE BIOGRAPHY

The article reconstructs the biography of Orest Novytskyi (1806–1884), a prominent person in history of Ukrainian academical philosophy, a philosophy professor of Kyiv Theological Academy and Kyiv University of Saint Volodymyr, whose 210th birthday would have been on the 6th of February 2016. Based upon archival documents and available historical sources, the author examines the philosopher's career and specifies his date and place of birth, as well as background and family relations. Special attention is given to Orest Novytskyi's theological and philosophical education received at Ostroh Theological School, Volhynia Theological Seminary, and Kyiv Theological Academy. The author highlights Orest Novytskyi's activities as the professor of Poltava Theological Seminary and Kyiv Theological Academy, analyzes his activities as the philosophy professor of Kyiv University of Saint Volodymyr, and accounts of the main stages of Orest Novytskyi's biography after he was fired from the university, as well as the circumstances which led to his completely abandoning his philosophical pursuits. While reconstructing the biography, the author analyzes the contents and role of Orest Novytskyi's philosophical (especially in the field of history of philosophy) contributions, emphasizing his prominent part in the formation of the spiritual-academic and university philosophy in Kyiv in the 19th – the beginning of the 20th century. Special attention is also given to Orest Novytskyi's studies on history of religion (specifically, his research on history and faith of Doukhobors) and the Bible studies (particularly, his contribution to the research of the Slavic Bible).

Keywords: Orest Novytskyi, Kyiv Theological Academy, Kyiv University of Saint Volodymyr, Volhynia Theological Seminary, Poltava Theological Seminary, philosophy, history of philosophy, logics, psychology, philosophical education, history of religion, Doukhobors, Slavic Bible.

Матеріал надійшов 21.05.2016

УДК 165.2(477)“1920/1930”

Юринець Я. І.

СЕМЕН СЕМКОВСЬКИЙ І СТАНОВЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРИРОДОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ У 1920–1930 рр.

У статті проаналізовано деякі аспекти становлення природознавства в Україні 1920–1930 рр. та розкрито основні моменти критичного переосмислення наукових засад природничої галузі тогочасними ідеологами марксизму.

Виявлено особливості процесу поступового підпорядкування наукових цілей на користь задоволення доктринальних завдань партійної верхівки. Успішність реалізації цього процесу у 1920–1930 рр. засвідчує вибірковість у постановці проблем, зокрема в контексті критики теорії дарвінізму та теорії відносності.

Безпосереднім предметом аналізу є біографія та наукова діяльність Семена Юлійовича Семковського (1882–1937) – яскравого представника тогочасної наукової інтелігенції. Більшість матеріалів (зокрема архівних), на основі яких репрезентовано життєпис С. Семковського, введено до наукового обігу вперше.

Ключові слова: радянська філософія, філософські дискусії 1920–1930 рр., природознавство в Україні, Семен Семковський.

© Юринець Я. І., 2016